

Աշոտ Մելքոնյան, Պատմագիտական հետազոտություններ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2021, 489 էջ:

Վերջերս ակադ. Աշոտ Մելքոնյանի գեկուցումների և հոդվածների ընտրանին ամփոփվել է «Պատմագիտական հետազոտություններ» ժողովածուում:

Դրանում ընդգրկված նյութը որոշակի ժամանակագրական ու, հատկապես, թեմատիկ ուղղվածություն ունի և շոշափում է հայ պատմագիտության առջև դրված հրատապ խնդիրները: Դրանք են՝ Հայկական լեռնաշխարհի պատմամշակութային ժառանգության ուսումնասիրությունը, հինգհարյուրամյա հայկական տպագրության անցած ուղին, հայոց պետականության պատմափուլերն ու նրա պարբերացման խնդիրները, արքայական ու ազնվական տոհմերի դերը հայոց պատմության հոլովությունում, Արևմտյան Հայաստանն Արևելք - Արևմուտք տնտեսական հարաբերությունների խճապատկերում, Երևանը որպես Արևելյան Հայաստանի վարչաքաղաքական կենտրոն, հայոց ազգային-ազատագրական պայքարի նորօրյա դիտարկումներն ու իմաստավորումները, Հայաստանի առաջին Հանրապետության հռչակման ու կայացման պատմական նշանակությունը և բազմաթիվ այլ հիմնահարցեր:

Մեծ ուշադրությամբ են ընթերցվում և առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում Ջավախքի հիմնահարցին ու հայ-վրացական հարաբերություններին վերաբերող հրապարա-

կումները: «Ջավախքի հիմնահարցը հայ-վրացական հարաբերությունների համատեքստում (1918 թ. մայիս – 1919 թ. հունվար)» հոդվածում պարզ ու հստակ իմաստավորվում են այդ ժամանակահատվածի հայ-վրացական հարաբերությունները և կատարվում անհրաժեշտ ու ճշմարտացի եզրահանգումներ:

Ա. Մելքոնյանը գիտական հմտությամբ և անաչառությամբ բացել է բազմաթիվ փակագծեր՝ նպաստելով 1918-1920 թթ. հայ-վրացական և հայ-վրաց-թուրքական հարաբերությունների գնահատմանն ու իմաստավորմանը: Ավելին, նա ընթերցողի ուշադրությանն է ներկայացրել լայն հանրությանը դեռևս անծանոթ բազմաթիվ փաստեր, որոնք լույս են սփռում այդ ժամանակ հայ-վրացական հարաբերություններում անգլիացիների ունեցած միակողմանի՝ զուտ վրացամետ դիրքորոշման վրա:

Գրախոսվող ժողովածուում գետեղված կարևոր ուսումնասիրությունների շարքում դիտարկելի է «Արցախը հայոց պետականության պատմության հոլովույթում» ծավալուն հետազոտությունը (էջ 337-360): Նրանում փաստարկվում է, որ մեզանում թյուր պատկերացումներ են ձևավորվել «Անկախություն» երևույթի ըմբռնման և ընկալման շուրջ: Պատմաբանների մի մասը կարծում է, որ միայն պետականությանը բնորոշ բոլոր հատկանիշներով (տարածք, բնակչություն, կառավարման համակարգ, զինված ուժեր, միջազգային ճանաչում և այլն) օժտված լինելու դեպքում կարելի է արձանագրել տվյալ պետականության գոյությունը:

Սակայն, Ա. Մելքոնյանը խորապես համոզված պնդում է, որ վերոնշյալ հատկանիշների մի մասի գոյությունն իսկ բավարար է Արցախը որպես պետական կազմավորում ընդունելու համար: Նրա համոզմամբ, «Պարտադիր չէ պետականությունն

ընդգրկի տվյալ էթնոսի ամբողջ պատմական արեալը, բացարձակ իմաստով անկախ լինի, ունենա համընդհանուր միջազգային ճանաչում, կառավարման միապետական կամ հանրապետական կարգավիճակ և այլն: Շատ կարևոր է հասկանալ, որ Հայկական լեռնաշխարհում համահայկական պետականության բացակայությունը դեռ չի նշանակում առհասարակ պետականության բացակայություն: Այն, գոյություն ունենալով պատմական Հայաստանի մի հատվածում, որպես կանոն՝ պատմաաշխարհագրական նպաստավոր պայմաններ ունեցող տարածաշրջաններում ունեցել է պետականության տարբեր դրսևորումներ» (էջ 337): Պետք է լիովին համաձայնվել պատմաբանի սույն տեսակետի հետ, հակառակ դեպքում հանիրավի երկարացվում են Հայկական լեռնաշխարհում հայոց պետականության բացակայության ժամանակաշրջանները:

Սույն մոտեցման կամ սկզբունքի կիրառման դեպքում մենք դիտարկում ենք հայոց պետականության գրեթե հարատև ներկայություն մեր լեռնաշխարհի տարածքում, իհարկե, ոչ որպես միասնական ու կենտրոնացված համահայկական պետականության:

Ըստ հետազոտողի, հայոց միջնադարյան պետականության շրջանը ներառում է IV դ. վերջերից մինչև XVII դ. կեսերը: Առաջին փուլը (վաղմիջնադարյան պետականությունը) սկսվում է Հայաստանի առաջին բաժանումով և ավարտվում IX դ. երկրորդ կեսին՝ Բագրատունիների թագավորության ստեղծումով: Թեև 387 թ. Մեծ Հայքը բաժանվում է Հռոմի և Պարսկաստանի միջև, իսկ 428 թ. անկման է հասնում Արշակունիների թագավորությունը, այնուամենայնիվ, հայոց պետականությունը վերջնական կորստի չի մատնվում, այլ ձեռք է բերում նոր դրսևորումներ՝

Արևելյան Հայաստանում՝ մարգապանական, իսկ Արևմտյան Հայաստանում՝ սատրապական համակարգերով, որոնց հիմքում ընկած էր նախարարական համակարգը: Ա. Մելքոնյանը բազմաթիվ հիմնավորումներով ապացուցում է, որ հայոց նախարարական համակարգն իր կայունությամբ և ճկունությամբ միջնադարի մի երկար ու ձիգ ժամանակաշրջանում հանդիսացել է հայոց պետականության հենքն ու հենարանը: Նա իրավացիորեն պնդում է, որ 480-ական թվականներին՝ Նվարսակի հաշտության կնքումից հետո, հայոց պետականությունն «ինքնավար տարբերակով վերականգնվեց ինչպես Արևելյան Հայաստանի կենտրոնական հատվածում՝ Արարատյան երկրում, այնպես էլ Հայոց Արևելից կողմերում՝ Արցախում՝ Վաչագան Բարեպաշտի գլխավորությամբ» (էջ 340): Հետագա դարերում պետականությունը պահպանվեց ու պաշտպանվեց Արցախում, ու այդ երկրամասը դարձավ հայոց հավաքական պետականության պահպանման կենտրոններից մեկը: Ա. Մելքոնյանը բազմաթիվ էական փաստարկումներով ընդգծում ու շեշտադրում է այն միտքը, որ երկարատև մի ժամանակահատվածում Արցախում պետականության յուրօրինակ դրսևորումներ եղան հայկական սղնախներն ու մելիքությունները:

Եվ պատահական չէ, որ կիսանկախ Արցախի դերը խիստ կարևորվեց XVIII դ. առաջին կեսին և նույն դարի երկրորդ կեսին հայ ազգային-ազատագրական շարժման առաջադրած նպատակներում և ծրագրերում:

Ա. Մելքոնյանը մանրակրկիտ քննության և վերլուծության է ենթարկում հայոց պետականության դրսևորման ձևերն ու դրվագներն Արևմտյան Հայաստանի տարածքում և Արևելյան Հայաստանում մինչև XX դ. ընկած ժամանակամիջոցում: Անդ-

րադառնալով XX դ. տեղի ունեցած իրադարձություններին, նա ընդգծում և արձանագրում է հետևյալը. «1918 թ. մայիսի 28-ով սկսվող Հայաստանի Հանրապետության (1918-1920) պատմության փուլը նշանավորվում է ոչ միայն անկախության վերականգնումով, այլ նաև իր վարչական կառուցվածքով ժողովրդավարական՝ խորհրդարանական հանրապետության ստեղծումով: Ընդամենը երկուսուկես տարիների ընթացքում Առաջին Հանրապետությունը ձեռք է բերում անկախ պետականությանը բնորոշ բոլոր հատկանիշները՝ տարածք, իշխանության մարմիններ, բանակ, միջազգային ճանաչում» (էջ 356-357):

Ամփոփելով, նշենք, որ և վերոնշյալ, և հայ պատմագիտության առջև կանգնած բազմաթիվ այլ հրատապ հիմնահարցեր են քննվում սույն ժողովածուի էջերում:

Այն հիմնավորապես օգտակար է լինելու թե՛ նեղ մասնագիտական շրջաններին և թե՛ ընթերցող լայն հատվածներին՝ իրենց հետաքրքրող հարցերի պարզ և հստակ հիմնավորումներն ու բացատրությունները ստանալու և ճշմարտացի եզրահանգումների հասնելու առումով:

ԱՐՄԵՆ Հ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, պ.գ.թ.

armenaraqsyanyan@mail.ru